

کتابخانه ملی و اساطیر

دانشگاه تهران

مجتمع آموزش عالی قم

۱۳۸۱ / ۴ / ۲۰

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی

موضوع:

«بررسی حقوق متهم در قانون آیین دادرسی کیفری جدید
(در تحقیقات مقدماتی) و تطبیق آن با کنوانسیون‌های حقوق بشر»

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر محسن رهامی

استاد مشاور:

جناب آقای محمد جواد فتحی

دانشجو:

زمان رهبری حق

بهار ۱۳۸۱

۳۲۶۲۸

روزنامه اطلاعات و آرکای علمی ایران
توسعه و انتشارات

تقدیر و تشکر:

اینجانب بر خود لازم می‌دانم که از اساتید و
بزرگواران عزیز، آقای دکتر محسن رهامی استاد راهنما
و آقای محمد جواد فتحی استاد مشاور و همچنین از
دوست عزیزم آقای محسن لعل‌علیزاده بخاطر کمک در
آماده‌سازی این پایان‌نامه قدردانی و تشکر کنم.

تقدیم به:

پدر و مادر عزیزم

که به من درس فکرت و عشق آموختند.

۱ اختصارات
۲ مقدمه
۲ الف - بیان موضوع
۴ ب - منابع مورد استفاده
۴ ۱- منابع داخلی
۵ ۲- منابع خارجی
۸ ج - انگیزه و هدف
۸ د - سوالات
۹ هـ - فرضیات
۹ و - سابقه تحقیق
۱۰ ز - روش تحقیق
۱۰ ح - معرفی کلی مطالب
۱۱ بخش اول: حقوق متهم در مرحله کشف و تعقیب
۱۳ فصل اول: حقوق متهم در مرحله کشف جرم
۱۵ مبحث اول: تبیین مرحله کشف
۱۵ گفتار اول: مفهوم مرحله کشف و مقامات کشف جرم
۱۵ الف - مفهوم مرحله کشف جرم
۱۵ ب - مقامات کشف جرم
۲۱ گفتار دوم: اختیارات و وظایف مقامات کشف جرم
۲۲ الف - در جرایم مشهود
۲۳ ب - در جرایم عادی
۲۳ ج - در جرایم مشکوک
۲۵ گفتار سوم: اصول حاکم بر حقوق متهم در مرحله کشف
۲۵ الف - اصل برائت
۲۷ ب - اصل کرامت و شأن انسانی
۲۹ مبحث دوم: وظایف مقامات کشف در حفظ حقوق متهم
۲۹ گفتار اول: در دستگیری و بازداشت پلیسی
۲۹ الف - در دستگیری
۳۰ ۱- خودداری از دستگیری خودسرانه
۳۰ ۲- برخورد انسانی و مطابق با شأن متهم در حین دستگیری
۳۱ ۳- تفهیم اتهام
۳۱ ۴- اطلاع به اقوام و آشنایان و وکیل متهم
۳۳ ب - در بازداشت پلیسی

۳۴	۱- کنترل پزشکی
۳۵	۲- نظارت مستمر مقامات قضایی
۳۶	۳- تنظیم صورت جلسات
۳۷	گفتار دوم: حقوق متهم در ضبط اموال و بازرسی
۳۷	الف - در ضبط اموال
۳۸	ب - حقوق متهمین در بازرسیهای پلیس
۳۹	۱- در بازرسی منزل
۴۳	۲- اماکن عمومی
۴۳	۳- در بازرسی بدنی
۴۵	۴- در بازرسی اتومبیل
۴۶	۵- در بازرسی مکاتبات و تلفن
۴۸	گفتار سوم: حقوق متهم در بازجویی پلیس
۴۹	الف - تشریفات بازجویی
۴۹	۱- خصوصیات یک بازجو
۵۰	۲- مکان بازجویی
۵۰	۳- سوالات بازجویی
۵۰	ب - حقوق متهم و تضمینات حاکم بر آن در بازجویی پلیسی
۵۰	۱- تفهیم اتهام
۵۱	۲- حق سکوت متهم و اعلام آن
۵۱	۳- منع هرگونه شکنجه
۵۲	۴- استفاده از معاضدت قضایی
۵۴	فصل دوم: حقوق متهم در مرحله تعقیب
۵۵	مبحث اول: تبیین مرحله تعقیب
۵۵	گفتار اول: مفهوم مرحله تعقیب و مقامات تعقیب
۵۵	الف - مفهوم
۵۵	ب - مقامات تعقیب
۵۷	گفتار دوم: سیستمهای تعقیب
۵۷	الف - روش قانونی بودن تعقیب
۵۸	ب - سیستم متناسب بودن
۵۸	ج - ارزیابی سیستمهای تعقیب در رابطه با حقوق متهم
۶۰	مبحث دوم: حقوق متهم در موانع تعقیب
۶۰	گفتار اول: مفهوم موانع تعقیب
۶۱	گفتار دوم: حقوق متهم

۶۱	الف - فوت متهم
۶۱	ب - گذشت شاکی و متضرر از جرم
۶۴	ج - عفو عمومی و لغو قانون جزایی
۶۴	د - اعتبار امر مختومه
۶۵	و - مرور زمان کیفری
۶۵	۱- مبنا و مشروعیت مرور زمان
۶۷	۲- مرور زمان در قوانین ایران
۶۸	۳- شرایط مرور زمان کیفری
۶۹	۴- مجازاتهای مشمول مرور زمان
۷۰	۵- مبدأ مرور زمان
۷۰	۶- قطع و تعلیق مرور زمان
۷۲	مبحث سوم: تضمینات حاکم بر حقوق متهم در مرحله تعقیب
۷۲	گفتار اول: قواعد حاکم بر حقوق متهم
۷۲	الف - تفکیک مقام تعقیب از تحقیق و دادرس
۷۴	ب - استقلال مقام تعقیب
۷۵	ج - وجود دلیل کافی در تعقیب متهمان
۷۶	گفتار دوم: ویژگیهای مقام تعقیب
۷۶	الف - عدم عضویت یا هواداری از احزاب و گروههای سیاسی
۷۷	ب - متبخر و کارآزموده، و آگاه به امور قضایی و اصول حاکم بر حقوق متهم
۷۸	گفتار سوم: وظایف مقام تعقیب
۷۸	الف - حفظ راز شغلی و آبروی متهمان
۷۹	ب - مراقبت ویژه نسبت به متهمان طفل و مجنون
۸۰	ج - دقت در صدور و تایید قرارهای بازداشت
۸۱	بخش دوم: حقوق متهم در مرحله تحقیق
۸۴	فصل اول: تبیین مرحله تحقیق و اصول حاکم بر حقوق متهم
۸۴	مبحث اول: تبیین مرحله تحقیق
۸۴	گفتار اول: مفهوم
۸۵	گفتار دوم: مقامات تحقیق
۸۷	گفتار سوم: ویژگی مرحله تحقیق
۸۷	الف - کتبی بودن
۸۸	ب - سرری بودن تحقیق
۸۹	ج - غیر ترافیعی بودن مرحله تحقیق
۹۰	د - غیر علنی بودن مرحله تحقیق

۹۱	هـ - رسیدگی سریع
۹۳	مبحث دوم: اصول حاکم بر حقوق متهم در مرحله تحقیق
۹۳	گفتار اول: اصل استقلال مقام تحقیق
۹۶	گفتار دوم: اصل بی طرفی مقام تحقیق
۹۹	فصل دوم: حقوق و تضمینات حاکم بر آزادی متهم
۱۰۱	مبحث اول: در احضار و جلب متهم
۱۰۱	گفتار اول: در احضار متهم
۱۰۱	الف - تشریفات احضار
۱۰۱	ب - حقوق و تضمینات ناظر بر احضار متهم
۱۰۱	۱- دلیل کافی در احضار متهم
۱۰۲	۲- بازجویی در اسرع وقت
۱۰۳	۳- ذکر علت احضار و نتیجه عدم حضور
۱۰۳	۴- احضار متهمان به طرق قانونی
۱۰۳	۵- محدود بودن مرجع احضار کننده
۱۰۴	۶- رعایت ضوابط خاص در احضار اطفال متهم
۱۰۴	۷- محدودیت احضار افراد در جرایم منافی عفت
۱۰۵	۸- تحصیل اجازه در احضار قضات
۱۰۵	۹- ممنوعیت احضار ماموران سیاسی
۱۰۶	گفتار دوم: در جلب متهم
۱۰۶	الف - تشریفات جلب متهمین
۱۰۶	ب - شیوه‌های استثنایی جلب
۱۰۷	ج - حقوق و تضمینات ناظر بر آن در جلب متهمین
۱۰۷	۱- مدلل و مستند بودن جلب
۱۰۷	۲- عدم بازداشت بیش از ۲۴ ساعت پس از جلب
۱۰۸	۳- تفهیم اتهام هنگام جلب
۱۰۸	۴- عدم دخالت شاکی در جلب افراد
۱۰۹	۵- محدود کردن جلب بدون احضار
۱۰۹	۶- منحصر بودن مقام صادر کننده برگه جلب
۱۱۰	۷- عدم امکان جلب متهمان بیمار
۱۱۰	۸- تأیید مقام قضایی بالاتر
۱۱۱	۹- رعایت ضوابط ویژه در جلب اطفال
۱۱۲	مبحث دوم: در بازداشت موقت
۱۱۳	گفتار اول: تبیین قرار بازداشت

- الف - مفهوم بازداشت موقت ۱۱۳
-
- ب - محاسن بازداشت موقت ۱۱۳
- ج - معایب بازداشت موقت ۱۱۴
- گفتار دوم: قرارهای بازداشت موقت در ق «آ.د.ک.د.ع و ا» ۱۱۵
- الف - مقامات صالح در صدور قرار بازداشت موقت ۱۱۵
- ب - قرارهای بازداشت اجباری ۱۱۶
- ج - قرارهای بازداشت اختیاری ۱۱۸
- گفتار سوم: حقوق متهم و تضمینات حاکم بر آن در قرار بازداشت موقت ۱۱۹
- الف - استثنایی بودن قرارهای بازداشت موقت ۱۱۹
- ب - مصرح بودن قرارهای بازداشت ۱۲۰
- ج - امری بودن قرارهای بازداشت موقت ۱۲۰
- د - دقت در وضع قرارهای بازداشت موقت ۱۲۰
- هـ - منحصر بودن مقامات صلاحیت‌دار در صدور قرار بازداشت ۱۲۲
- و - الزامی نکردن صدور قرارهای بازداشت ۱۲۲
- ز - حفظ حقوق اطفال متهم در قرارهای بازداشت ۱۲۳
- ح - اعتراض به قرار بازداشت ۱۲۴
- ط - محدودیت زمانی قرار بازداشت ۱۲۶
- ی - مستدل و موجه بودن قرارهای بازداشت ۱۲۷
- یا - برخورد مناسب با متهمین در حال بازداشت ۱۲۸
- یب - ایجاد ضمانت اجرا در قبال تخلف از قواعد قرار بازداشت ۱۳۰
- یج - احتساب ایام بازداشت ۱۳۱
- ید - لزوم جبران خسارت متهم بی‌گناه ۱۳۲
- مبحث سوم: جایگزین‌های بازداشت موقت (کنترل قضایی) ۱۳۴
- گفتار اول: تبیین جایگزین‌های بازداشت موقت ۱۳۴
- گفتار دوم: جایگزین‌های بازداشت موقت در ق «آ.د.ک.د.ع و ا» ۱۳۵
- گفتار سوم: حقوق متهم و تضمینات ناظر بر آن در اخذ قرارهای تأمینی ۱۳۸
- الف - ایجاد محدودیت در اخذ قرارهای تأمینی ۱۳۸
- ب - عدم الزام قاضی در صدور قرار تأمین ۱۳۸
- ج - رعایت اصل تناسب در اخذ تأمین ۱۳۹
- د - لازم بودن عقد کفالت و وثیقه ۱۳۹
- هـ - عدم اخذ تأمین مضاعف از متهم ۱۴۰
- و - عدم دادن اختیار تام به قاضی در تشخیص کفالت ۱۴۱
- ز - ایجاد امکان برای تقسیط وثیقه ۱۴۱

۱۴۱	ح - امکان اعتراض به قرارهای تأمینی
۱۴۲	ط - امکان درخواست تخفیف یا تبدیل تأمین برای متهم
۱۴۳	ی - امکان اعتراض به ضبط وثیقه و وجه الكفاله
۱۴۴	فصل سوم: حق دفاع متهم و تضمینات ناظر بر آن در مرحله تحقیق
۱۴۶	مبحث اول: حقوق و تضمینات حاکم بر آن در بازجویی از متهم (مرحله تحقیق)
۱۴۶	گفتار اول: در پیش از بازجویی
۱۴۶	الف - وجود دلیل کافی برای بازجویی
۱۴۷	ب - تعیین هویت متهم
۱۴۷	ج - اخطار به متهم که مواظب اظهارات خود باشد
۱۴۸	د - تفهیم اتهام
۱۴۹	گفتار دوم: در حین بازجویی
۱۴۹	الف - منع سؤالات تلقینی
۱۴۹	ب - منع اغفال متهم
۱۵۰	ج - ممنوعیت بازپرسی های ممتد
۱۵۰	د - منع تحقیق در جرایم منافی عفت
۱۵۲	ه - حق استفاده از وکیل مدافع
۱۵۳	۱- فواید حضور وکیل مدافع در مرحله تحقیقات مقدماتی
۱۵۴	۲- وکالت در قوانین آیین دادرسی کیفری
۱۵۵	۳- نقد و اشکالات وارده بر ماده ۱۲۸
۱۵۷	۴- نقد و اشکالات وارده بر تبصره م ۱۲۸
۱۵۹	و - اخذ آخرین دفاع متهم
۱۶۲	مبحث دوم: حقوق متهم و تضمینات حاکم بر آن در جمع آوری دلایل
۱۶۲	گفتار اول: حقوق متهم در انواع سیستمهای دلایل کیفری
۱۶۳	الف - در سیستم دلایل قانونی
۱۶۴	ب - در سیستم امتناع وجدانی یا دلایل معنوی
۱۶۵	گفتار دوم: حقوق متهم در انواع طرق دلیل
۱۶۵	الف - در اقرار
۱۶۶	۱- هیپنوتیزم
۱۶۶	۲- استفاده از دستگاه دروغ سنج
۱۶۷	۳- تزریق مواد مخدر به منظور اخذ اقرار
۱۶۷	ب - در شهادت
۱۶۷	۱- تدافعی بودن رسیدگی به دلایل
۱۶۸	۲- حق متهم به جرح و تعدیل شاهد

۱۶۹	۳- عدم اعتبار شهادت وکیل علیه متهم.....
۱۶۹	۴- حق درخواست احضار شاهد.....
۱۶۹	ج- در سوگند.....
۱۷۰	۱- عدم بکارگیری سوگند در اثبات یا نفی اتهام.....
۱۷۱	۲- عدم الزام متهم به سوگند.....
۱۷۲	د- در معاینه محلی.....
۱۷۲	۱- حق تقاضای معاینه محلی از دادگاه.....
۱۷۳	۲- حق اعتراض به نتایج معاینات محلی.....
۱۷۳	۳- حق حضور در هنگام معاینه محلی.....
۱۷۳	۴- ابلاغ وقت و تاریخ معاینه محلی به متهم.....
۱۷۳	۵- منع الزام به معاینه پزشکی.....
۱۷۵	نتیجه.....
۱۸۱	فهرست منابع.....
۱۸۱	الف- کتب.....
۱۸۳	ب- پایان نامه‌ها.....
۱۸۴	ج- منابع خارجی.....
۱۸۴	د- مقالات.....
۱۸۵	ه- سایر منابع.....

اختصارات

- ۱- «ق» قانون
- ۲- «م» ماده
- ۳- «ش» شماره
- ۴- «صص» صفحات
- ۵- «آ.د.ک» آیین دادرسی کیفری
- ۶- «آ.د.ک.د.ع و ا» آیین دادرسی کیفری دادگاههای عمومی و انقلاب
- ۷- «ت.د.ع و ا» قانون تشکیل دادگاههای عمومی و انقلاب
- ۸- «آ.د.ک.ق» آیین دادرسی کیفری قبلی
- ۹- «م.ا» قانون مجازات اسلامی
- ۱۰- «ا.ج.ا.ا» قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
- ۱۱- «م.ب.ح.م و س» میثاق بین المللی حقوق مدنی و سیاسی
- ۱۲- «ا.ج.ح.ب» اعلامیه جهانی حقوق بشر
- ۱۳- «ا.ا.ح.ب» اعلامیه اسلامی حقوق بشر

الف - بیان موضوع

از بدو تاریخ که انسان جامعه تشکیل داد و بسوی زندگی اجتماعی پیش رفت، این امر مورد توجه انسانهای اندیشمند قرار گرفت که در قبال تخلف از قواعد اجتماعی و در برابر مرتکبین آن چه اقداماتی انجام دهند؟ در سیر تاریخ برای رسیدن به جواب این سؤال، چه آزمایشها و اجحافات و بی‌عدالتیها که ندید. و تاریخ شاهد این تکامل تدریجی فکر انسان بود که روزگاری شکنجه متهمان قانونی بود و قضات بر آن قاعده وضع می‌کردند و اصل براءت هنوز در آغاز راه خود، در برابر اصل محکومیت خرده‌پایی بیش نبود. آنچه مهم بود، یافتن متهمی بود که اقرار کند و محاکمه‌ای که تنها شاهدش خود متهم بود و او بود که باید بی‌گناهی خود را ثابت می‌کرد.

اما این انسان، انسان اندیشمند، هیچگاه در برابر فطرت عدالتجویی خود ساکت نبوده و جستجوگری بود که تشنه لب بدنبال اکسیر عدالت می‌گشت. و انقلاب کبیر فرانسه نقطه عطفی در این کنکاشها بود، انقلابی که انسانها را وادار کرد، بخاطر رسیدن به هدف (هرچند متعالی) وسیله را توجیه نکنند و زمان آن رسید که اصل براءت از قنذاق خود بیرون بیاید و برای خود در اندیشه‌های انسان جا باز کند و سخنان مردان انقلابی و دانشمندانی چون منتسکیو، روسو، بکاریا و بنتام در قوانین خودنمایی کند، شکنجه نه تنها مذموم گشت بلکه تضمیناتی ایجاد شد که مأموران متخلف به سزای عمل خود برسند.

ما وارث آن انسانها، خونها و رنجهایی هستیم که بخاطر رسیدن به عدالت، سرها به گیوتینها و دارها دادند و یا در سیاه‌چالهای حاکمان پوسیدند، بدون اینکه صدای بی‌گناهی خود را به گوش کسی برسانند و اینک در اوآن قرن بیست و یکم، عصر سیاه تاریخ بشر به سر آمده است، انقلابات و تحولات اساسی در اجتماعات و سیستم‌های قضایی کشورها رخ داده است. نه متهم آن انسانی دیروزین است که جاهل و بی‌تکیه‌گاه، سرنوشتش نوشتنش بدست احساسات قضات سپرده شود و نه قضات آن دادرسانی هستند که نخوت، تکبر، خشم و جهالت بتواند به آنها اجازه میدان بدهد. تضمیناتی است که به متهم اجازه می‌دهد، بی‌جهت محاکمه نشود، حق سکوت، حق استفاده از وکیل مدافع در تمام مراحل دادرسی و تفهیم اتهام، از جمله این تضمینات است که در کشورهای مختلف جهان و پیشرو در عدالت کیفری اجرا می‌شود.

انسانها را اگر علمای ایران
تعمیر کرد

در این میان کنوانسیونها و اعلامیه‌های جهانی حقوق بشر که در آن راهکارهای صحیح اجرای عدالت و دادرسیهای عادلانه آمده است، عصاره فکر ملتها در این راه است، و در بسیاری موارد معیاری است تا ما قوانین کشورمان را با این کنوانسیونها که حاصل دسترنج مبارزان و اندیشمندان راه عدالت است، تطبیق دهیم.

قانون آیین دادرسی کیفری ۱۲۹۰ اقتباسی از این دسترنج بود که به حق در زمان خودش، برای جامعه‌ای که اسیر میل و هوس حاکمان و خودکامگان بود، مایه امید و افتخار شد. و موجب شد که محاکمه متهمان تحت قاعده درآید و از اجحافات نسبت به آنها کاسته شود.

در این قانون مرحله تعقیب و تحقیق از دادرسی منفک بود. وجود نهاد دادرسی و تفکیک مقامات تعقیب و تحقیق و دادرسی موجب اجرای اصل بی طرفی و سایر آثار مفید نسبت به متهم می شد.

بعد از انقلاب در سال ۷۳، مصلحان و مقتنین ما با تمسک به شریعت مقدس اسلام، در صدد برآمدند که دادرسی را (بدلایل عدم چنین سیستمی در صدر اسلام و همچنین جلوگیری از اطاله دادرسی و غیره...) حذف کنند، بدون اینکه به آثار سوء آن در جامعه امروزی توجهی بکنند. بدنبال این اقدام در سال ۱۳۷۳ با تصویب قانون تشکیل دادگاههای عمومی و انقلاب و تصویب بعدی قانون آیین دادرسی کیفری آن، در سال ۱۳۷۸، بنیان سیستم قضایی ۸۰ ساله ایران بهم ریخت و نه تنها نوآوریهای در جهت همگامی با سایر کشورهایی که تضمیناتی در جهت حفظ نظم حقوقی متهم ایجاد کرده‌اند، وضع نکرد، بلکه بعضاً موجب شد که تضمینات قبلی از بین برود.

ما در این پایان نامه، به علت وسعت مطالب، تنها به بخشی از مراحل دادرسی که «تحقیقات مقدماتی است» خواهیم پرداخت و آن شامل کلیه مراحل کشف، تعقیب و تحقیق است.

به عبارتی از لحظه‌ای که جرم کشف و وظایف ضابطین دادگستری در حفظ ادله و جلوگیری از فرار متهم و امحاء آثار جرم و... شروع می شود و تا مرحله‌ای که تحقیقات و بازجویی‌ها و جمع آوری دلایل له و علیه متهم از طرف بازپرس یا قاضی تحقیق انجام می‌گیرد و پرونده کیفری نزد قاضی دادگاه حاضر به رسیدگی است را شامل می‌شود. در ماده ۱۹ ق «آ.د.ک.د.ع و ا» قانونگذار در تعریفی مقرر داشته «تحقیقات مقدماتی، مجموعه اقداماتی است که برای کشف جرم و حفظ آثار و ادله وقوع آن و تعقیب متهم از بدو پیگرد قانونی تا تسلیم به مرجع قضایی صورت می‌گیرد.»

به نظر می‌رسد در این تعریف مذکور، مرحله تحقیقات مقدماتی محدود به مرحله کشف و تعقیب

است و با دخالت مراجع قضایی پایان می‌یابد. در حالی که مطابق م ۱۴ ق «ت.د.ع و ا» کلیه تحقیقات از بدو تا ختم رسیدگی بوسیله حاکم دادگاه صورت می‌پذیرد».

بسیاری از علمای حقوق تحقیقات مقدماتی شامل کلیه عملیاتی می‌دانند که پرونده کیفری را برای رسیدگی در مرحله دادرسی آماده کند، البته تعریف خاص تحقیقات مقدماتی به تحقیقاتی اطلاق می‌شود که نزد بازپرس یا قاضی تحقیق انجام می‌گیرد. که مادر نوشتن پایان نامه تعریف عام را که شامل مراحل کشف و تعقیب و تحقیق است، لحاظ کرده‌ایم.

ما برآنیم در این پایان‌نامه، با اقتباس از کنوانسیونهای حقوق بشر و قانون کشورهای پیشرو در زمینه عدالت کیفری، نظیر فرانسه، آلمان، ایتالیا و... اشتباهات، نواقص و کاستیهای آن را در رابطه با حقوق متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی بیان کنیم. و با برشمردن تضمینات مورد اشاره در کنوانسیونهای مختلف حقوق بشر، راهکارها و پیشنهادهای در زمینه بهبود وضع حقوق متهم بیان کنیم.

ب - منابع مورد استفاده

منظور از منابع، قواعد و مرجعهایی است که با استناد به آن حقوق متهم مشخص می‌شود و بالطبع نواقص یا محاسن آن منبع آشکار می‌شود. یا با اقتباس کردن از یک منبع اصلی که مورد قبول دکترین یا متفکران و اندیشمندان است، کاستیهای منبع دیگر معلوم می‌شود.

منابع حقوق متهم دو دسته است؛ یکی منابع داخلی، که عبارت است از قانون اساسی قوانین عادی و رویه قضایی، و منابع خارجی، که عبارت است از کنوانسیونهای حقوق بشر و قوانین کشورهای پیشرو در عدالت کیفری که به معرفی هر یک از آنها می‌پردازیم.

۱- منابع داخلی

۱-۱- قانون اساسی: قانون اساسی که به مثابه میثاق ملی آحاد ملت است، نقش اصلی در حفظ یا از بین بردن حقوق افراد دارد. به همین جهت چگونگی تدوین آن تأثیر مهمی در تضمین یا عدم تضمین حقوق افراد دارد. قانون اساسی کشورمان که در سال ۱۳۵۸ به تصویب و همه‌پرسی رسیده است در اصول متعدد به بیان حقوق متهم و تضمینات آن پرداخته است که اشاره‌ای به آنها می‌شود:

۱- اصل ۲۵ (ممنوعیت تجسس، استراق سمع و سانسور و نرساندن نامه‌ها) ۲- اصل ۲۲ (عدم تعرض به حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص) ۳- اصل ۳۲ (تفہیم اتهام، عدم

بازداشت بیش از ۲۴ ساعت، ممنوعیت و دستگیری خودسرانه) ۴- اصل ۳۴ (حق دادخواهی افراد در یک دادگاه صالح) ۵- اصل ۳۵ (حق انتخاب وکیل در دادگاهها) ۶- اصل ۳۷ (اصل برائت) ۷- اصل ۳۸ (ممنوعیت شکنجه) ۹- اصل ۴۰ (عدم اعمال حق خویش در صورت اضرار به غیر) ۱۰- اصل ۱۵۷ (وظایف مقامات قضایی در تحقق عدالت قضایی، نظیر رسیدگی به تعدیات، شکایت و تظلمات) ۱۱- اصل ۱۶۶ (مستدل و مستند بودن احکام صادره) ۱۲- اصل ۱۶۷ (اصل قانونی بودن) ۱۳- (علنی بودن رسیدگی به جرایم سیاسی و مطبوعاتی و حضور هیأت منصفه) ۱۴- اصل ۱۶۹ (عطف بماسبق نشدن قانون) ۱۵- اصل ۱۷۱ (جبران خسارت مادی و معنوی متهم در صورت اشتباه یا تقصیر قاضی)

۱-۲- قانون مجازات اسلامی: این قانون بیشتر ناظر به ضمانت اجرا در قبال تخلف از فعل و ترک فعلهایی است که ممنوع شده است. اما در جاهایی به ذکر قواعد شکلی و آیین دادرسی کیفری پرداخته است، مثلاً؛ در قسمت حدود (زنا، لواط، مساحقه، قوادی...) و قتل عمد و خطای محض شبه عمد، قصاص عضو و لوث، شرایط اثبات دعوی را بیان کرده است.

قانون مجازات اسلامی همچنین به بیان ضمانت اجرا در قبال تخلف مأمورین قضایی و دولتی از قواعد آیین دادرسی کیفری پرداخته است که به ذکر مواردی از آن می‌پردازیم: ۱- م ۵۷۰ (اقدام غیرقانونی در سلب آزادی شخصی آحاد ملت) ۲- م ۵۷۳ (نگهداری افراد بدون مجوز قانونی در بازداشتگاه) ۳- م ۵۷۵ (توقیف یا بازداشت یا تعقیب جزایی افراد بطور غیرقانونی) ۴- م ۵۷۸ (شکنجه متهمان) ۵- م ۵۸۰ (ورود غیرقانونی به منزل افراد) و...

۳- ۱- سایر قوانین و منابع: ما در مباحث مختلف از آیین دادرسی کیفری صحبت خواهیم کرد. به همین جهت ذکر عباراتی از آن یا قوانین آن موجب تکرار مطالب می‌شود. همچنین رویه قضایی یکی دیگر از منابع حقوق متهم است که در بسیاری از موارد گره‌گشای ابهامات و اجملات می‌شود که در جای خود در موضوعات مختلف مطرح شده، بیان خواهد شد.

۲- منابع خارجی

۲-۱- اعلامیه جهانی حقوق بشر: این اعلامیه دارای یک مقدمه و سی ماده است که در دهم دسامبر ۱۹۴۸ در مجمع عمومی سازمان ملل متحد به تصویب رسیده است و اساس کار دولتها و سازمانها و کنفرانسهای مختلف در تدوین و برنامه‌ریزی و عملکرد خود می‌باشد. در قسمتی از مقدمه این

اعلامیه آمده است «از آنجا که عدم شناسایی و تحقیر حقوق بشر منتهی به اعمال وحشیانه‌ای گردیده است که روح بشریت را به عصیان واداشته و ظهور دنیایی که در آن افراد بشر در بیان نو عقیده، آزاد از ترس و فقر و فارغ باشند به عنوان بالاترین آمال بشر اعلام شده است. در اعلامیه جهانی حقوق بشر مطالبی در رابطه با حقوق متهم آمده، که در اینجا اشاره به آن می‌کنیم:

۱- ماده ۳ (حق زندگی، آزادی و امنیت شخصی افراد)

۲- ماده ۵ (عدم شکنجه یا مجازات ظالمانه)

۳- ماده ۹ (عدم توقیف، حبس و تبعید خودسرانه افراد)

۴- بند ۱ ماده ۱۱ (اصل برائت، ایجاد تضمینات لازم برای حق دفاع متهم)

۵- بند ۲ ماده ۱۱ (عدم عطف بهاسبق شدن قانون) و غیره...

۲-۲- میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی:

این کنوانسیون در ۱۶ دسامبر ۱۹۶۶ مصادف با ۱۳۴۵/۹/۲۵ ه.ش به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسیده است. از آنجا که اعلامیه جهانی حقوق بشر به ذکر مواد و اصول کلی بسنده کرده است، تصویب کنوانسیون با ذکر جزئیات در رابطه با موضوعات مطرح شده در اعلامیه جهانی حقوق بشر، بخصوص حقوق متهم احساس می‌شد که این کار با تصویب میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی تحقق یافت که ما به بیان مواردی از آن، در رابطه موضوع پایان‌نامه می‌پردازیم:

۱- ماده ۷، عدم شکنجه افراد.

۲- بند ۱ ماده ۹، عدم دستگیری خودسرانه افراد

۳- بند ۲ ماده ۹، حاضر کردن متهم دستگیر یا بازداشت شده در اسرع وقت در نزد مقام قضایی.

۴- بند ۴ ماده ۹، ایجاد امکان اعتراض برای فرد دستگیر یا بازداشت شده.

۵- بند ۵ ماده ۹، حق جبران خسارت افرادی که بطور غیرقانونی دستگیر یا بازداشت شده‌اند.

۶- بند ۱ ماده ۱۰، رفتار انسانی و احترام به حیثیت ذاتی اشخاص محروم از آزادی.

۷- قسمت الف از بند ۲ ماده ۱۰، جدایی متهمین از محکومین در موقع نگهداری در بازداشتگاه.

۸- قسمت ب از بند ۲ ماده ۱۰، جدایی صغار متهم از بزرگسالان در بازداشتگاه.

۹- بند ۱ ماده ۱۴، مستقل و بی طرف بودن دادگاه رسیدگی کننده.

۱۰- بند ۲ ماده ۱۴، اصل برائت

۱۱- قسمت الف از بند ۳ ماده ۱۴، تفهیم اتهام

۱۲- قسمت ب از بند ۳ ماده ۱۴، ایجاد امکان و وقت کافی برای مشورت متهم با وکیل.

۱۳- قسمت ج از بند ۳ ماده ۱۴، رسیدگی سریع.

۲-۳- قرارداد اروپایی حقوق بشر: در سال ۱۹۵۰ به تصویب اعضای کشورهای اروپایی رسیده است و در آن از حقوق و آزادی‌های فردی و راهکارهای لازم در جهت تضمین حقوق افراد و جلوگیری از تعدی دولتها به حقوق ملتها صحبت شده است. همچنین به موجب این قرارداد، دادگاه اروپایی حقوق بشر تأسیس شد که در آن اتباع دولتهای عضو اجازه داد، از تعدیات و تخطی دولتهای متبوعشان از نقض حقوق بشر شکایت کنند.

۲-۴- اعلامیه اسلامی حقوق بشر: در ۵ اوت ۱۹۹۰، مطابق با ۱۵ مرداد ۱۳۶۹ به تصویب وزرای امور خارجه کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی رسیده است. هدف از آن، هماهنگی هرچه بیشتر کشورهای اسلامی در موضوعات مختلف مربوط به حقوق بشر، همچنین لحاظ احکام و مقررات شرعی است. این اعلامیه یک مقدمه و ۲۸ ماده دارد.

۲-۵- مجموعه مقررات حداقل رفتار اصلاحی با زندانیان: این مجموعه مقررات به اتفاق آراء در سال ۱۹۵۵ در نخستین کنگره سازمان ملل درباره پیشگیری از جرم و اصلاح مجرمین مورد تصویب قرار گرفت و در آن موضوعاتی مانند: اصل برائت، حقوق متهمین در بازداشت موقت، چگونگی ارتباط متهم در حال بازداشت با وکیل مدافع و رفتار مناسب با زندانیان مطرح شده است.

۲-۶- اصول حمایت از اشخاص محروم از آزادی: از جمله مهمترین تدابیر سازمان ملل متحد، که بیانگر توجه ویژه این سازمان نسبت به آزادیهای افراد در اوضاع و احوال مخاطره‌آمیز است، مجموعه اصول حمایت از کلیه اشخاص که به هر شکل تحت بازداشت یا زندانی هستند، می باشد که در تاریخ ۹ دسامبر ۱۹۸۸ به تصویب مجمع عمومی سازمان ملل متحد رسیده است.

موضوع این اصول کسانی هستند که تحت عنوان بازداشتی یا زندانی، آزادی آنان در وضعیت مخاطره‌آمیز قرار دارد. این وضعیت مخاطره‌آمیز ممکن است با دستگیری یا زندانی شدن یا توقیف

ج - انگیزه و هدف

بعد از انقلاب قوانین کشورمان، بخصوص قانون آیین دادرسی کیفری تغییرات زیادی کرد. گویی با آمدن یک طیف از شخصیتها و گروههای سیاسی، باید قانون نیز به تبع عقیده و مرام آنها تغییر کند. در حالی که برای حفظ حقوق آحاد ملت نباید آنرا وابسته به گروهها و جریان فکری و سیاسی روز کرد. آیین دادرسی کیفری دادگاههای عمومی و انقلاب هم که حاصل حاکم شدن یک طیف و جریان فکری خاص بود، موجب شد تا نظام دادرسی ایران بهم ریخته، و در برخی موارد حقوق و تضمیناتی که در قوانین قبلی بود، از بین برود. این امر انگیزه‌ای شد تا با در نظر گرفتن نظرات اساتید و دکترین حقوقی به بررسی آثار و تبعات این قانون پردازیم و با تطبیق آن با کنوانسیونهای حقوق بشر و حقوق کشورهای پیشرو در عدالت کیفری، نواقص و کاستیهای این قانون را در رابطه با حقوق متهم، بهتر روشن کنیم.

هدف از نوشتن این پایان نامه جز این نیست که با شناسایی حقوق متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی و تضمینات ناظر به آن و دانستن معایب این قانون و کاستیهای آن، بتوانیم در آینده با عبرت از گذشته، قوانین بهتر و خوب تصویب کنیم. باید توجه داشته باشیم که کشورمان با داشتن پارلمان و تجربه دیرین قانون نویسی از بسیاری از کشورها بخصوص کشورهای منطقه مانند مصر و سوریه، عراق و پاکستان پیشگام است. ولی متأسفانه با وجود داشتن این تجربه، ما در بسیاری از موارد، از جمله تضمیناتی که ناظر به حقوق متهم است، عقب هستیم و نتوانسته‌ایم قوانین کشورمان را هم‌مطراز با کنوانسیونهای حقوق بشر ارتقاء ببخشیم.

د - سؤالات

- ۱- آیا حذف دادسرا توانست به تحقق عدالت کیفری و ارتقای حقوق متهم کمک کند؟
- ۲- آیا قوانین آیین دادرسی کیفری (در مرحله تحقیقات مقدماتی) نوآوریها و پیشرفتهایی در رابطه با حقوق متهم نسبت به قانون قبلی داشته است؟
- ۳- آیا در این قانون، تضمیناتی که ناظر به حفظ حقوق متهم است وضع شده است؟
- ۴- آیا در قانون آیین دادرسی کیفری دادگاههای عمومی و انقلاب، معیارها و قواعد کنوانسیونهای

حقوق بشر مانند اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی رعایت شده است؟

۵- آیا در قانون آیین دادرسی کیفری دادگاههای عمومی و انقلاب به حقوق دفاعی متهم در مرحله تحقیقات مقدماتی توجه شده است؟

۶- آیا در این قانون در مرحله تحقیقات مقدماتی، حق آزادی متهم لحاظ شده است؟

۵- فرضیات

۱- حذف دادسرا موجب نقض حقوق متهم و لطمه به عدالت کیفری در ایران شد.

۲- در این قانون ابداعات و نوآوری‌هایی که بتواند به حفظ حقوق متهم و تضمین آن در مرحله تحقیقات مقدماتی کمک کند، ایجاد و وضع نشده است.

۳- در این قانون، تضمینات حاکم بر حقوق متهم محدود یا ناقص و در بعضی موارد، اصلاً بیان نشده است.

۴- قانون آیین دادرسی کیفری ۱۳۷۸ در بسیاری موارد، (در رابطه با حقوق متهم)، با کنوانسیونهای حقوق بشر مطابقت ندارد.

۵- در این قانون، حق دفاع متهم با حذف یا تحدید تضمینات ناظر بر آن نقض شده است.

۶- حق آزادی متهم، در مرحله تحقیقات مقدماتی، در قانون آیین دادرسی کیفری، مورد تعدی قرار گرفته است.

و - سابقه تحقیق

مسائل مربوط به حقوق متهم، امری نیست که اساتید و جرم‌شناسان و محققان از آن بی‌راحتی بگذرند.

با عنایت به اینکه همه افراد جامعه ممکن است، حتی با شرافت‌ترین آنها، با دستگاه قضایی سر و کار پیدا کنند، حقوق متهم همیشه مورد توجه و اهتمام حقوقدانان بوده است و در این رابطه، در ایران اساتید گرانقدری چون آقایان دکتر آشوری و دکتر آخوندی، همت بسیار به خرج داده‌اند و تحقیقات و کتب ارزنده‌ای ارائه کرده‌اند. همچنین پایان‌نامه و مقالات متعددی در این رابطه از طرف